

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ У КОНТЕКСТІ КОНФЛІКТІВ ВІД ІСТОРИЧНИХ ПРАКТИК ДО СУЧАСНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ

Веселовська Н. О.

ВСТУП

Збройна агресія створює нові виклики для захисту прав дитини, адже діти опиняються в умовах постійного порушення їхніх прав, психологічних травм, руйнування звичного соціального середовища, втрати близьких або друзів, вимушеного переселення та втрати відчуття стабільності, фізичної небезпеки та травмування, а також сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК).

В таких ситуаціях постає необхідність шукати правові, медичні, соціально-педагогічні та психологічні механізми підтримки для дітей. В цій статті розглянемо і медіаційні практики, які заслуговують на особливу увагу, адже вони дозволяють зменшити конфліктність у соціальному середовищі, запобігти непорозумінню, обговорити те, що важливе для дитини, допомагають відновити довіру до суспільства, адже важливо, щоб захист прав дитини в умовах збройної агресії був комплексним і включав в себе як юридичні гарантії, а й виховні та примирювальні практики, які зміцнюють як саму дитину, так і суспільство загалом.

Саме тому поєднання медичної та психологічної допомоги з виховними програмами та медіаційними практиками допомагає досягти стійкого позитивного результату. Крім того, комплексний підхід у поєднанні з медіацією формує правову обізнаність дітей, практичні навички мирного співіснування, критичного мислення та соціальну відповідальність.

У традиційній історичній та правовій науці увагу переважно зосереджено на ролі дорослих осіб у військових переговорах та у справах, що стосуються дітей, проте аналіз історичних подій свідчить про те, що неповнолітні (особи до виповнення їм 18 років) відігравали важливі прямі та непрямі ролі у вирішенні конфліктів та воєн, адже залучення дітей часто ґрунтувалося на їхньому статусі (наприклад, це були королівські нащадки) або сприйнятті їх ворогом (невинність посланця), що робило їх важливим «інструментом» або гарантом миру.

Сучасні механізми захисту прав дітей в умовах збройної агресії ґрунтуються на поєднанні міжнародно-правових норм, національного законодавства та практичних гуманітарних заходів. Так, Ковенція ООН про права дитини та її Факультативний протокол щодо участі дітей у

збройних конфліктах, Женевські конвенції та Резолюції Ради Безпеки ООН встановлюють правові рамки, які забороняють залучення неповнолітніх до участі у бойових діях та гарантують захист дитинства.

Національне законодавство та адміністративні заходи забезпечують реалізацію цих норм, включаючи надання медичної та психологічної допомоги, евакуацію дітей, соціальну підтримку, притягнення до відповідальності за порушення прав дитини, при цьому практичні механізми включають гуманітарну допомогу, психологічну та медичну реабілітацію, безпечне переселення, що забезпечує виживання та розвиток дитини навіть у складних умовах збройної агресії.

Важливим інструментом захисту прав дітей, який дозволяє залучати дітей до обговорення своїх потреб, почуттів, сподівань та до процесів вирішення конфлікту в безпечному середовищі, є в тому числі відновний діалог.

Сучасні освітні практики інтегрують шкільну медіацію та відновний діалог як дієві інструменти превенції, вирішення конфліктів та сприяє розумінню дітьми важливості захисту їхніх прав, що є корисним через формування у дітей навичок ефективної комунікації, відповідального ставлення до потреб та спілкування, вирішення конфліктів мирним шляхом, створює безпечне соціальне середовище в навчальних закладах, тим самим впливаючи на родини дітей та суспільство загалом, інтегруючись у систему превентивного захисту дітей від булінгу, насильства, порушення прав у навчальному середовищі, доповнюючи гуманітарні та правові механізми.

1. Участь дітей у військово-дипломатичних практиках в цивілізаційному розвитку

Дослідження історичних та сучасних збройних конфліктів демонструє, що діти завжди перебували у зоні підвищеного ризику під час воєнних дій і на жаль, вони були одними з найвразливіших учасників під час воєнної агресії. Війни та політичні суперечки дорослих призводили до того, що діти ставали жертвами насильства, втрачали безпеку, здоров'я та навіть життя. Часто їхнє становище визначалося не їхніми власними рішеннями, а інтересами держав, родин, військових угруповань, часто залежало від їхньої статі та походження, що робило захист дітей надзвичайно складним і водночас критично важливим. Саме тому дослідження участі дітей у військово-дипломатичних практиках, вивчення їхніх ролей як заручників, посланців чи символів легітимізації угод є надзвичайно актуальним як з історико-правової точки зору, а і для сучасного розуміння механізмів забезпечення прав неповнолітніх у конфліктних ситуаціях.

Участь дітей у війнах та дипломатичних практиках є історично обґрунтованим та багатовимірним явищем, яке не втрачає своєї

актуальності і яке простежується від ранніх цивілізацій Стародавнього Сходу до модерної епохи та нашого часу, видозмінюючись та залишаючись наріжним каменем.

Діти здавна страждали від воєн, проте відігравали роль не лише пасивних спостерігачів, заручників чи гинули, а іноді ставали ключовими елементами у системах легітимізації, гарантування миру та забезпечення стабільності політичних домовленостей, і при аналізі таких практик можна виявити як явні, так і непрямі форми впливу дітей на хід конфліктів, історичних переговорів та миротворчих процесів, що є важливим для сьогодишнього розуміння історико-правових моделей управління війною та миром.

У Стародавньому Сході, зокрема у Давньому Єгипті та Месопотамії, існувала практика використання дітей знатних родин у дипломатичних відносинах як певним чином «королівського розплідника» або гарантів мирних угод. Перебування дітей у дворах союзників або ж ворогів було своєрідною запорукою та гарантією дотримання домовленостей та демонструвало політичну доброчесність правлячих еліт. Такі механізми, хоч і обмежені правами та діями дітей, створювали основу для їх системного використання у політичних та військових процесах, що згодом трансформувалося в схожі практики в античні часи.

Так, перебування дітей правлячих родин ханаанських міст при єгипетському дворі в період Нового царства Єгипту виконувало одночасно функцію політичних заручників і в той же час було гарантією лояльності васальних держав. Діти виступали важливим «інструментом» дипломатичної політики, забезпечували собою стабільність та контроль над підкореними територіями, і таким чином навіть діти еліт мали хоч і непряму, проте значну роль у військово-дипломатичних процесах, а їхнє здоров'я, безпека та життя прямо впливали на ефективність укладених мирних угод¹.

Також існувала практика використання дітей та молодих членів правлячих родин у Месопотамії як заручників чи в ролі гостей при дворі неоассирійських царів. Формулювання «при дворі» означає, що вони:

- були фізично присутні в резиденції чи палаці царя
- почалися, виховувалися, могли брати участь в церемоніях та дипломатичних зустрічах
- підпорядковувалися правилам двору та контролювалися двором
- були гарантією політичних домовленостей між державами.

Таким чином, знову зустрічаємо використання дітей як важливого інструменту забезпечення виконання мирних угод між ворогуючими

¹ Cowie, Paul James. “Guaranteeing the Pax Aegyptiaca? Re-Assessing the Role of Elite Offspring as Wards and Hostages within the New Kingdom Egyptian Empire in the Levant.” *Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*, 2008.

містами-державами, що приводить до висновку, що роль молодших членів правлячих родин у цьому контексті була не епізодичною, а системною, що показує саме інституціалізовану практику дипломатичного використання дітей, адже така модель була:

- системною
- повторювалася та визнавалася як частина офіційної або усталеної політичної чи дипломатичної системи.

В нашому контексті важливо, що ми знову зустрічаємо використання дітей у військово-політичних чи дипломатичних цілях (посланці, гаранті мирних угод, заручники) і це не було поодинокими випадками, такі практики мали свої традиції, правила, очікувані результати, що сформувало усталену модель, де роль дітей визнана, передбачена законом і активно використовувалася ².

Історичні дослідження розкривають і випадки перебування єгипетських принців при дворі асирійських царів у XII – X ст. до нашої ери, коли такі діти виступали і як гарантія виконання політичних угод, і як посередники в культурному і політичному обміні між державами, коли навіть в молодому віці діти могли впливати на рішення дорослих учасників конфліктів, виконуючи символічну, іноді сакральну, і реальну функцію у дипломатичних процесах, що було важливою складовою політики безпеки, стабільності в регіоні та ритуальної легітимізації влади³.

Щодо періоду античності та елліністичних держав, то роль дітей як в дипломатії, так і у військових домовленостях стає більш системною та формалізованою, коли діти – спадкові правителі іноді виконували функцію легітимізації угод, а діти – посланці чи іноземні заручники⁴ (foreign hostages), «заручники миру» (obsides), які часто походили з вищих класів донорської держави, і часто це були сини або близькі родичі правителів, використовувалися для забезпечення домовленостей як військових, так і мирних.

Інститут заручників був фундаментальним інструментом укладення миру та забезпечення вірності між Римом та підкореними народами чи союзниками, адже підкорена сторона відправляла своє дитину чи дитину знаті, до Риму. Безпека та життя цієї дитини було живою гарантією, що

² Toptaş, K. (2024). Foreign Royal Nobles in the Neo Assyrian Empire. *Journal of Universal History Studies*, 7(1), 59-86. <https://doi.org/10.38000/juhis.1384225>

³ Radner, K; (2012) After Eltekeh: Royal Hostages from Egypt at the Assyrian Court. In: Baker, HD and Kaniuth, K and Otto, A, (eds.) *Stories of long ago. Festschrift für Michael D. Roaf.* (471 – 479). Ugarit-Verlag: Münster, Germany. URI: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1360348>

⁴ Hostages in Republican Rome. URI: http://nrs.harvard.edu/urn-3:hul.ebook:CHS_Walker.Hostages_in_Republican_Rome.2005

їхня родина не підніме повстання і виконуватиме умови договору (надасть військо, сплачуватиме данину, тощо).

Такі діти часто виховувалися при римському дворі або в будинках знатних родин, отримували римську освіту, вивчали латину та римські звичаї і традиції, і тут була прихована подвійна мета, адже дитина поверталася додому наповнена «романізованими» цінностями, тобто це була певною мірою довгострокова дипломатична інтеграція. Так, фракійські царі регулярно віддавали своїх дітей до Риму, як і цар Юдеї Ірод Великий – для зміцнення своєї позиції та демонстрації лояльності до правління Риму.

Проте така стратегія спрацьовувала не завжди і це видно на прикладі Армінія, вождя херусків, який був заручником у Римі, отримав там військовий досвід та громадянство, проте повернувся додому, очолив повстання і знищив три римські легіони. Незважаючи на те, що ця історія відбулася в 9 році н.е., вона до наших днів показує, що система заручників може працювати і проти своїх творців.

Також показовою є легенда чи напівлегенда про дівчину Клелію. В 6 ст. до н.е. під час війни Риму проти етрусського царя Ларса Порсени в рамках перемир'я віддали заручників, серед яких була дівчинка Клелія. Вона втекла з полону, перепливши Тибр на коні і повернула до Риму групу дівчат, проте римляни, шануючи угоду, повернули її етрусському царю. Ларс Порсена, в свою чергу, вражений хоробрістю дівчини, звільнив її та дозволив забрати половину заручників.

Символізм цієї історії полягає в тому, що хоча дитина не вела переговори, її вчинок безпосередньо повпливав на умови миру, врятував життя інших заручників, став символом римської звияги та продемонстрував всім нащадкам як дії однієї дитини можуть змінити хід дипломатичних домовленостей.

Зустрічаємо дослідження цієї легенди та її символізму як в попередній процитованій книзі, «Hostages in Republican Rome», де автор аналізує стародавні джерела, де зустрічаються згадки про Клелію в стародавніх джерелах у Лівія, Валеріуса Максимуса⁵ та інших), так і в інших джерелах, де досліджується символізм⁶ легенди про Клелію, норми мужності (virtus) та роль дітей або молодих дівчат як носіїв цієї норми.

Зауважимо, що саме Валеріус Максимус, римський історик та письменник I ст.н.е., у своїй збірці «Factorum ac dictorum memorabilium

⁵ Valerius Maximus' Memorable Deeds and Sayings Translated from Latin by Andrew Smith (2021). URI: https://dn710006.ca.archive.org/0/items/valerius-maximus-english/Valerius_Maximus_English.pdf

⁶ Models from the Past in Roman Culture: A World of Exempla Matthew B. Roller, Models from the Past in Roman Culture: A World of Exempla. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. xix, 321. ISBN 9781107162594

libri IX» наводить значну кількість прикладів історій про мужність, честь, благочестя, вірність, зраду та ганебні вчинки, він є одним з головних античних авторів, завдяки якому до нас дійшли історії-прикладі про дітей – заручників та «посланців миру». І Валеріус Максимус, як і Плутарх та Лівій, згадує легенду про Клелію, як про дівчину-заручницю, яка своїм вчинком зробила недитячу справу – врятувала життя інших людей.

У Стародавній Греції, особливо після Олександра Македонського, в елліністичний період, також існувала практика обміну дітьми, переважно в контексті гарантій, наприклад, після поразки спартанців від македонців під командуванням Антипатра, він вимагав аби Спарта віддала йому 50 дітей як заручників, що було надзвичайно високою ціною. Ефори, спартанські магістрати, спочатку відмовлялися і пропонували віддати їх дорослих жінок, оскільки розуміли і боялися, що їхні діти будуть виховуватися без спартанської традиційної військової освіти (агоге), що показує важливість контролю над вихованням молодого покоління як частина мирної угоди.

Підсумовуючи, зауважимо, що часто і в Стародавніх цивілізаціях, і в Античному світі, дитина сприймалася як найцінніший заставний предмет (на жаль) у політиці, їхнє життя та виховання були ключовою умовою та гарантією довготривалого миру.

У Середньовіччі та Ранньому Новому часі після укладення мирних чи союзних договорів високі договірні сторони (королі, князі, знатні велможі) часто обмінювалися дітьми, що було, свого роду, гарантією виконання, адже діти правителя чи його оточення вирушали жити до двору колишнього ворога. Враховуючи наскільки давно існувала ця традиція, вважалося, що життя дитини є запорукою виконання договору чи здійснення платежів або територіальних поступок в майбутньому.

Можемо говорити про свого роду дипломатичне виховання, адже дитина, перебуваючи при дворі, не лише була заручником, а здобувала освіту та певні знання аби стати важливим «мостом», провідником між культурами, що сприяло подальшим мирним відносинам. І тут зауважимо ще такий аспект, як непряма медіація, адже дитина, хоч і не вела переговорів безпосередньо, її присутність створювала умови для тривалого миру, змушуючи агресивних дорослих лідерів, які мають майже необмежену владу, думати ретельніше, адже йшлося про життя дитини, чия кров була важливою для всіх підданих правителя і часто вважалася священною.

Таким чином, були випадки обміну дітьми між ворогуючими королівськими родинами в Європі після військових кампаній, коли спадкоємці престолу фактично ставали «живим пунктом» мирного

договору⁷. Сучасні дослідники середньовічних заручників розглядають їх як третю сторону-гаранта угоди, проте такого заручника дають, а не беруть. Така дитина (чи дорослий заручник Середньовіччя) фактично підлягає втраті свободи і тоді потрібно у кожному випадку розглядати питання чим відрізняється такий «гарант» від полонених чи інших гарантів, не пов'язаних з позбавленням волі⁸.

У періоди активних битв, коли безпосередній контакт між лідерами був небезпечним чи неможливим, дітей нерідко посилали в ролі посланців, і, з одного боку таке завдання ставило їх у дуже небезпечне становище, адже вони без гарантій та захисту опинялися безпосередньо між озброєними військами або в середині політичного протистояння, де будь-яка помилка чи будь-яка ситуація ставала смертельною. Незважаючи на юний вік, ці діти несли на собі тягар відповідальності за передачу критично важливих повідомлень, включаючи ультиматуми, умови перемир'я, їхні дії були психологічно напруженими і фізично ризикованими, і така практика однозначно демонструє жорстокість воєнних конфліктів та відсутність соціальних механізмів захисту дітей, які в сучасному світі, в правовому полі сьогодення, визнаються фундаментальною категорією суб'єктів з особливими правами.

З іншого боку, такі діти виступали одними з перших, хто показав практичні можливості переговорів навіть у найскладніших, екстремальних, умовах конфлікту, що можна вважати ранньою формою неофіційної медіації, водночас підкреслюючи ризикованість та трагічний характер ролі цих дітей. Проте медіацією в сучасному розумінні така присутність дитини чи переговори не були, адже в жодній з ролей чи статусів, які ми досліджуємо в статті, не могло бути неупередженості з її сторони.

Історично склалося, що напад на дитину – посланця чи її вбивство було моральним табу та вважалося тяжким злочином, що нібито було безпечним для передачі ними умов обміну полоненими, пропозицій перемир'я, запитів про здачу міста чи про милосердя. Так, наприклад, маленьку дитину посилали до ворога з «ключем від міста» і цей акт викликав емоції, що могли замінити довгі переговори. Проте завжди залишалося місце для трагічного завершення переговорів чи домовленостей.

Наведемо декілька прикладів такої надзвичайно небезпечної практики.

⁷ Kosto, Adam J., '6 The King's Ransom', *Hostages in the Middle Ages* (Oxford, 2012; online edn, Oxford Academic, 20 Sept. 2012), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199651702.003.0006>

⁸ Kosto, Adam J., '1 Hostages in the Middle Ages: Problems and Perspectives', *Hostages in the Middle Ages* (Oxford, 2012; online edn, Oxford Academic, 20 Sept. 2012), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199651702.003.0001>

У 1002 р. Англосаксонський король Етельред наказав знищити всіх даннів в Англії, що призвело до Масакри святого Бріса. Загинула і сестра данського короля Гунгільда, яка, ймовірно, була заручницею короля Етельреда, що, в свою чергу, привело до вторгнення в Англію данського короля Свена Вилобородого⁹. Також відома історія про Матильду, дружину Вільгельма Завойовника, та її сина Вільяма, які були заручниками і померли від голоду в Корфському замку¹⁰. Показовою є і історія, коли у 1212 р. король Іоанн Безземельний утримував як заручників 28 синів валлійських дворян, деяким з них було лише по 12 років, проте через певний час він наказав стратити усіх їх, що стало жахливим прикладом використання дітей як політичних інструментів¹¹ та їхньої беззахисності.

Класичним прикладом із Середньовіччя, який зображує нам, яким чином життя дитини використовувалося як конкретна умова переговорів і угод є молодий Вільям Маршал, який жив у XII столітті. Конфлікт розгортався у 1152-1153 рр., коли Англію охопила громадянська війна, відома як Анархія, між королем Стефаном та імператрицею Матильдою. Джон Маршал, батько Вільяма Маршала, був бароном і обіцяв королю Стефану віддати свій замок у Стокбріджі в обмін на перемир'я і передав свого сина, п'ятирічного Вільяма, в якості заручника (застави) для гарантії виконання обіцянки. Однак, Джон Маршал порушив свою обіцянку і відмовився здати замок. Розгніваний король Стефан підвів Вільяма до катапульти, погрожував перекинути його через стіни замку, щоб змусити Джона здатися. В результаті, Джон Маршал холоднокровно відповів, що в нього є «ковадла і молоти, щоб викувати ще кращих синів». Хоча переговори зайшли в глухий кут, і життя хлопчика не мало такого очікуваного впливу, король Стефан був так зворушений та вражений хоробрістю маленького Вільяма під час облоги, що, всупереч своїм погрозам, не заподіяв йому шкоди і відпустив.

Отже, ми бачимо випадок, коли дитина була живим предметом переговорів і, хоча вона безпосередньо не брала в них участі, її доля та життя були центральною темою. Згодом Вільям Маршал став одним з найвидатніших лицарів середньовічної Англії.

Ще один випадок трапився у XIII ст., де діти використовувалися як інструмент фінансової застави. У Високому Середньовіччі заручництво

⁹ The St Brice's Day Massacre. Museum of Oxford. URI: https://museumofoxford.org/the-st-brices-day-massacre/?utm_source

¹⁰ Medieval hostages. The History Jar. URI: https://thehistoryjar.com/2022/09/21/medieval-hostages/?utm_source

¹¹ Duffy, Seán. 'King John's Expedition to Ireland, AD 1210: the Evidence Reconsidered', *Irish Historical Studies*, 40 (1996), 1-24. URI: https://www.academia.edu/17903156/King_Johns_expedition_to_Ireland_AD_1210_the_evidence_reconsidered_Irish_Historical_Studies_40_1996_1_24

стало не лише політичним, але й монетизованим інститутом. У 1248 році імператор Латинської імперії Балдуїн II був змушений передати свого п'ятирічного сина Філіпа в якості застави, як гарантію повернення боргу, багатим венеціанським купцям, щоб отримати позику для підтримки своєї імперії і венеціанці утримували дитину як фінансову заставу, а її звільнення залежало від виконання Балдуїном фінансових зобов'язань. Таким чином, дитина, яка мала королівську кров, була використана як конкретна заставу у фінансових переговорах, що безпосередньо впливало на здатність монарха продовжувати свою політику.

Високе Середньовіччя – це період європейської історії, який охоплює приблизно XI-XIII століття і вважається вершиною середньовічної цивілізації та відзначається значним економічним, політичним, культурним і демографічним зростанням у Західній Європі, що, в свою чергу, стимулювало колонізацію та розширення площі сільськогосподарських угідь. Відродження торгівлі, розвиток міст, ярмарок (наприклад, у Шампані) та морських шляхів (італійські міста-держави, Ганзейський союз) сприяло поживленню міжнародної торгівлі та, звичайно, експлуатації дітей у важкій праці.

У Франції, Англії та Іспанії зміцнюється королівська влада та починається процес централізації, що також позначається на дітях монархів та їхніх ворогів, також в цей період починається створення загального права (Common Law) в Англії та відродження вивчення римського права на континенті.

У Болоньї, Парижі, Оксфорді та Саламанці виникли перші університети, які стали центрами як світської, так і теологічної освіти, і саме ці інституції започаткували систематизоване навчання та формування інтелектуальних традицій, що в подальшому вплинули на становлення концепцій захисту прав дітей, сприяли розвитку їхніх освітніх можливостей та підтримці гармонійного соціального розвитку.

У випадках, коли війна завершувалася смертю правителя, а на престол сходив неповнолітній спадкоємець, ця дитина ставала центральним елементом мирних переговорів в подальшому, набуваючи певні права та обов'язки. Фактично переговори вели опікуни, регенти, рада, проте саме особа дитини – монарха була необхідною для легітимізації договорів, адже підпис чи офіційна згода законного правителя надавала угоді юридичної чинності та обов'язковості, в тому числі для майбутніх нащадків. Також дитина-монарх могли врегулювати суперечки династій, в тому числі через шлюб по довіреності, який укладався «через представника» (per procuratorem) і тоді спадкоємець виконував роль примирителя – медіатора династичних конфліктів, поєднуючи родини, що ворогували.

Такий шлюб був канонічно визнаним католицькою церквою і був зручним, якщо хтось із наречених не могли бути присутніми особисто,

через політичні обставини, відстань чи війну. Призначалася довірена особа, *procurator*, яка від імені чоловіка (найчастіше) давала шлюбні обітниці і такий шлюб вважався дійсним з моменту проголошення згоди представника в разі, якщо заздалегідь було отримано згоду обох сторін. Таке явище було поширеним у дипломатичних та династичних союзах.

Наведемо декілька прикладів, де діти-правителі не могли брати участі у весільній церемонії, проте шлюб був укладений через опікунів чи представників. Так, Маргарита Шотландська (1240-1275 рр.) була видана заміж по довіреності за Норвезького короля Гакона IV у 1251 р., тобто в 10-11 років, що було важливим політичним союзом для припинення конфліктів між Шотландією та Норвегією.

Маргарита Норвезька (1283 – 1290 рр.), яку називають «Діва Норвегії» стала королевою Шотландії в 3 роки і була заручена за договором з принцом Едуардом, майбутнім королем Едуардом II, проте померла дорогою в Шотландію. Ще однією такою нареченою, шлюб якої був укладений по довіреності, була Іоанна II Наваррська (1312–1349 рр.), яка дитиною успадкувала Наварру і до фактичного повноліття вийшла заміж за Філіпа д'Еврьо, вони пізніше жили разом і мали дітей.

Річард II Англійський (1367 – 1400 рр.) став королем в 10-річному віці і в свої 29 років уклав «по довіреності» другий шлюб з 7-річною Ізабеллою Валуа.

Марія Стюарт (1542 – 1587 рр.) стала королевою Шотландії в 6 днів після народження, і ще неповнолітньою, в 13-14 років, через представників уклали домовленість про шлюб із дофіном Франциском.

Таким чином, спадкоємці та діти-монархи укладали династичні угоди ще в дитинстві, що могло загрожувати їхньому життю та здоров'ю, особливо раннє народження дітей, також церквою та політично визнавалися дійсними і формальні шлюби без фактичного співжиття.

З одного боку приділено увагу ролі дітей з поважних та багатих родин, коли роль дітей в історичних військових та дипломатичних переговорах була важливою у своїх функціях та нагадувала медіацію, хоча і не відповідає сучасним протоколам, проте у Середньовіччі були не лише випадки, де гарантія миру та безпеки вимірювалася життям та майбутнім наймолодших членів суспільства.

З другої сторони положення простих дітей, не з заможних чи правлячих родин, було дуже вразливим, що створювало контраст, адже були відсутні юридично закріплені права таких дітей.

Так, дитячі хрестові походи 1212 р. стали певним феноменом, який поєднав у собі фанатизм, надію та трагедію, адже тисячі дітей¹² з

¹² Encyclopedia Britannica. Children's Crusade | European History, Religious Pilgrimage, 1212 AD | Britannica URI:https://www.britannica.com/event/Childrens-Crusade?utm_source

Королівства Франкського та земель Священної Римської імперії вирушили в подорож до Святої землі, надихнувшись проповідями харизматичних молодих проповідників, вони вирішили, що дитяча невинність допоможе перемогти там, де зазнавали поразки досвідчені лицарі, не маючи при цьому ні захисту, ні достатнього матеріального забезпечення, ні військової злагодженої сили. Більшість дітей загинула, не досягнувши мети, від виснаження в дорозі та голоду, під час стихійних лих та у морських катастрофах, частину продали работорговцям на ринки Північної Африки, скориставшись беззахисністю молодих людей.

Аналізуючи у світлі сучасного міжнародного права історію про дитячі хрестові походи, бачимо грубе порушення низки базових прав дитини, які з 1989 р. закріплені в Конвенції ООН про права дитини та додаткових протоколах, як-от право на життя, виживання і здоровий розвиток (ст. 6) через відсутність будь-яких механізмів захисту та безпеки для цих дітей; право на захист від економічної експлуатації та рабства (ст. 32 та ст. 35), адже значна частина дітей була поневолена; право на захист від участі у військових діях (ст. 38), якого, як бачимо протягом всього нашого дослідження, не істувало в Середньовіччі, та право на особливий захист і допомогу турботу та піклування (ст. 20), яке також було відсутнім. Саме такі важливі трагічні історичні події поступово призвели до усвідомлення суспільством необхідності захисту дітей, яке формувалося ще сотні років після означених подій.

Трагічний досвід дитячих хрестових походів демонструє, що діти у збройних та політичних конфліктах завжди залишаються вразливою групою та потребують захисту, адже вони легко піддаються маніпуляціям, не мають сили та можливостей до реальної боротьби, часто стають заручниками чужих ідеологій та гинуть унаслідок рішень дорослих людей.

Підсумовуючи події Середньовіччя, підкреслимо особливості:

1) Відсутність юридично закріплених прав, які би захищали дітей як окрему категорію, адже під дітьми в той час розуміли всіх до досягнення певного віку (зазвичай до 12-14 років), проте їхня правова суб'єктність була обмежена і діти підлягали суворому контролю з боку батьків, Церкви, феодалів, їхні потреби практично не враховувалися.

2) Жорстоке виховання та фізичне покарання вважалося нормою і часто залежало від соціального стану родини: діти селян працювали в полі чи ремісничих майстернях з раннього віку і лише багаті та знатні родини могли дати своїм дітям освіту та підготовку до майбутнього управління.

3) Праця та експлуатація робили переважну більшість дітей невольними робітниками та частиною економічного ресурсу родини, їх піддавали фізичним ризикам, тривалій виснажувочій праці,

недостатньому харчуванню, могли рекрутувати в армію, забрати в служіння або піддавати насильству, особливо під час збройних нападів.

4) Церква часто виступала єдиним інститутом, який намагався забезпечити базову безпеку, опіку та моральне виховання, крім того, монастирі були осередками освіти та медичної допомоги, проте права дітей залишалися формально обмеженими і не захищали від фізичного та соціального насильства.

Дитина в Середньовіччі не мала прав у звичному для нас розумінні, а була важливим економічним та соціальним ресурсом родини та суспільства, часто ставала жертвою війни та конфліктів, що приводить до розуміння еволюції прав дитини від безправного стану до сучасного міжнародного та національного захисту.

З цього випливає важливий висновок, що історичні події мають слугувати підґрунтям для сучасних міжнародних норм, і якщо в Середньовіччі відсутність законодавчого захисту дітей та відсутність правового регулювання призвела до загибелі тисяч дітей, то на сьогодні першочерговим завданням світової спільноти є створення ефективних механізмів для уникнення подібних трагедій.

Дитинство має залишатися поза політичними іграми та воєнними експериментами, а права дітей обов'язково повинні гарантуватись навіть у найскладніших умовах збройної агресії.

У Новому часі, в XVI – початку XIX століття, пряме використання дітей як заручників стало менш поширеним, але неповнолітні продовжували бути ключовим елементом дипломатії через шлюбні договори.

Дипломатичний шлюб Марії Антуанетти у XVIII столітті також є важливим для розуміння становлення прав дитини, і, хоча Марія Антуанетта була підлітком, коли відбувались ключові переговори, її особа була центральною для встановлення тривалого миру. Суть конфлікту полягала в тому, що після Семирічної війни (1756 – 1763 рр.) Австрія та Франція, колишні запеклі вороги, вирішили укласти постійний союз.

Дипломати та міністри Франції та Австрії вели довгі переговори про те, як закріпити цей союз. Вирішальним пунктом стала угода про шлюб, і у 1770 році 14-річна австрійська ерцгерцогиня Марія Антуанетта була одружена з 15-річним французьким дофіном Людовіком Августом (майбутнім Людовіком XVI). Шлюб був кульмінацією багаторічних переговорів, офіційною печаткою миру та політичною медіацією між двома найбільшими європейськими державами, коли дитина (наречена) була живим дипломатичним договором, її тіло та майбутні нащадки були гарантією союзу між династіями.

Використання дітей як символ у сучасних переговорах бачимо і у XIX столітті, під час колоніальних війн та локальних конфліктів, і, хоча

діти рідко брали участь у формальних угодах, їхній образ або присутність використовувалися у переговорах щодо звільнення полонених або припинення облоги. Так, відомі історії, коли жінки та діти, постраждалі від конфлікту, виходили до ворога з проханням про милосердя, створюючи моральний тиск на воєначальника, що можна вважати непрямою медіацією через емоційний вплив на ворогуючі сторони.

Наведені історії підтверджують, що діти, особливо королівські нащадки чи діти знаті, протягом історії часто були пасивними, але вирішальними учасниками переговорів, виступаючи або як заручники-гаранти, або як символи миру та майбутнього союзу.

2. Розвиток правового статусу дітей та утвердження медіаційних практик у сучасному світі

Досвід конфліктів від Стародавнього Єгипту та Античного світу до Середньовіччя і Нового часу, коли діти ставали заручниками військово-політичних та релігійних процесів, ілюструє крайню вразливість неповнолітніх у збройних конфліктах, адже відсутність будь-яких правових та гуманітарних механізмів у минулому призводила до масових втрат життя, примусової праці, порушення базових потреб життя. Саме такий трагічний історичний досвід став фундаментальним підґрунтям до формування сучасних систем захисту прав дітей, які поєднують міжнародні конвенції, національне законодавство та практичні медіаційні та гуманітарні заходи.

Поява сучасних правових механізмів захисту дітей у збройних конфліктах стали результатом еволюції міжнародного права та гуманітарних принципів, які активно розпочали свій розвиток та формування у XX столітті. Масові трагедії Першої та Другої світових воєн показали необхідність встановлення чітких правових гарантій для найбільш вразливої категорії цивільного населення, якими є діти. Саме після цих збройних конфліктів були ухвалені такі ключові міжнародні документи, серед яких Женевські конвенції¹³ 1949 р. та їхні Додаткові протоколи¹⁴ 1977 р., якими було закріплено принципи захисту цивільних осіб, заборону на прямі напади на неповнолітніх та зобов'язання держав забезпечувати гуманітарну допомогу. Фактично саме ці документи стали першими міжнародно-правовими стандартами, які нарешті визнали

¹³ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

¹⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року ООН; Протокол, Міжнародний документ, Правила від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

дітей офіційно окремою категорією осіб, які потребують особливого захисту в збройних конфліктах.

У другій половині XX століття активний розвиток міжнародного права щодо дітей отримав системний характер, а прийняття Конвенції ООН про права дитини¹⁵ у 1989 р. стало важливим кроком, адже тепер було узагальнено права дитини, включно з правом на життя, розвиток, освіту, охорону здоров'я, захист від насильства, а особливу увагу приділено праву на захист у зоні збройного конфлікту: ст. 38 забороняє залучати дітей до бойових дій та зобов'язує держави створювати умови для їхнього безпечного життя.

Факультативний протокол¹⁶ до Конвенції (2000 р.) уточнив мінімальний вік залучення до збройних формувань, закріпивши принципи добровільності та захисту, що дозволяє державам ефективно регулювати участь неповнолітніх у військових структурах та уникати порушення їхніх прав.

Важливість правових механізмів полягає як у декларативній забороні насильства щодо дітей, так і у створенні системи моніторингу, відповідальності та превентивних заходів, чому сприяють Резолюції Ради Безпеки ООН, міжнародні кримінальні трибунали та національне законодавство, які спрямовані на однозначне притягнення до відповідальності всіх, хто експлуатує дітей під час збройної агресії, та на забезпечення механізмів реабілітації та соціальної інтеграції.

Всі ці дієві механізми стали можливими завдяки історичним багатотомним випробуванням у відношенні дітей, а також подіям XX століття, коли відсутній системний захист призводив до масових порушень прав дітей, їх загибелі або інвалідизації, тому створення сучасної правової та практичної бази для запобігання трагедіям за участі неповнолітніх, стало важливою місією людства в цілому.

Не менш важливим елементом механізму захисту прав дітей було створення спеціалізованих дитячих судів (перший з'явився в Чикаго у 1899 р.) та ювенальних юрисдикцій, адже вони здатні забезпечити ефективне реагування на порушення прав неповнолітніх та допомагають самим дітям не відчувати себе вигнанцем за будь-яких їхніх правопорушень, адже такі суди забезпечують врахування специфіки віку дитини, її соціальний та психологічний стан, що є надзвичайно важливим у контексті збройної агресії, коли діти стають жертвами насильства, в тому числі СНПК (сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом), або залучаються до бойових дій.

¹⁵ Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

¹⁶ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

Такі суди дозволяють розглядати справи швидко, у безпечному для дитини середовищі, уникаючи карального підходу, із застосуванням принципів конфіденційності та реабілітації (коли це необхідно), що відповідає високим сучасним гуманітарним та світовим правозахисним стандартам.

У контексті історичного досвіду, розглянуті нами приклади продемонстрували, що значна частина дітей була беззахисними заручниками політичних та військових конфліктів, тому поява дитячих судів та систем ювенальної юстиції стала логічним продовженням еволюції правових механізмів захисту прав дитини, адже вони виконують превентивну функцію, зменшуючи ризик повторного порушення прав дітей та створюючи правову основу для інтеграції інших сучасних правових механізмів, таких як медіація, психологічна підтримка та соціальна реабілітація.

опри наявності міжнародних та національних правових механізмів, сучасна українська практика демонструє, що діти в умовах збройної агресії не відчувають себе в безпеці та захищеними, про що свідчить трагічна статистика. Військові дії, окупація, масові обстріли та постійні повітряні тривоги, недосипання та перебування у тривалому стресі призводять до захворювань і, на жаль, до загибелі та травмування неповнолітніх, порушення їхнього права на життя, медичну допомогу, освіту та відпочинок, тощо.

Реалії сьогодення демонструють, що формальні правові гарантії не завжди забезпечують реальний захист, особливо коли йдеться про доступ до швидкої медичної допомоги, термінової евакуації, психологічної підтримки, безпечного проживання та інтеграції дітей, які постраждали від збройної агресії.

В Україні правова база передбачає низку механізмів, як Конституція України¹⁷, Закон України «Про охорону дитинства»¹⁸, кримінальні статті щодо незаконного використання дітей у військових формуваннях, проте діти на практиці не відчувають себе захищеними, а на практиці виникають проблеми реалізації норм через складні гуманітарні умови, обмежений доступ до гуманітарних організацій та недостатню системність у превентивній роботі з ризиковими категоріями дітей, що, в свою чергу, вказує на необхідність подальшого вдосконалення механізмів захисту, інтеграції медіації, психологічної та соціальної підтримки та вдосконалення спеціалізованих дитячих судів та ювенальної юстиції як інструментів превенції порушення прав неповнолітніх.

¹⁷ Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁸ Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

Питання про найбільш порушувані права дітей під час збройної агресії є критичним і є об'єктом постійного моніторингу міжнародних гуманітарних організацій, адже вони є комплексними та взаємопов'язаними, про те їх можна класифікувати згідно з Конвенцією ООН про права дитини та мандатом ООН «Діти та збройні конфлікти»:

1) Право на життя та фізичну недоторканість, яке є найбільш фундаментальним та найтяжчим воєнним злочином, містить в собі насильство, вбивства та сексуальне насильство.

2) Право на захист від збройних сил, такі порушення є порушенням гуманітарного права та резолюцій Ради Безпеки ООН, як то напади на школи та лікарні, викрадення та вербування, примусове переміщення та депортація.

3) Право на основні потреби та соціальне життя, право на розвиток, освіту, медичну допомогу, на сім'ю та ідентичність, право на захист від усіх форм жорстокого поводження.

Невиконання прав дітей у зоні збройної агресії не обмежується фізичною загрозою, порушення також включають в себе обмеження доступу до освіти, безпечного середовища та соціальної підтримки, і в таких умовах важливо як відновлювати права постраждалих, так і формувати превентивні та підтримуючі механізми, які дозволять запобігти конфліктам із близьким оточенням дитини, в класі, з друзями і навіть на рівні громади.

Одним із ефективних інструментів у цьому контексті є шкільна медіація (поки будемо називати її саме так, проте пізніше розглянемо питання доречності цієї назви), яка своїми методами сприяє розвитку навичок ненасильницького спілкування та вирішення суперечок, допомагає висловити свої потреби та інтереси і дізнатися про потреби інших, що, в свою чергу, формує культуру дотримання прав дітей та створює безпечне середовище для соціальної інтеграції.

Шкільна медіація є методом вирішення конфліктів у навчальних закладах шляхом переговорів за допомогою нейтрального посередника (або медіатора). Такий підхід сприяє розвитку навичок ненасильницького спілкування та вирішення непорозумінь ефективним та безпечним методом переговорів. Важливою складовою поняття «шкільної медіації» є Служби порозуміння, які функціонують у ряді шкіл України, зменшуючи ризик повторного порушення прав дітей.

Шкільна медіація стає важливим інструментом особливо під час збройної агресії, адже сприяє формуванню у дітей відповідальності, комунікативних компетентностей та розуміння причин та наслідків конфліктів, що робить її невід'ємною складовою комплексної системи захисту права дітей у сучасних умовах збройної агресії та дає відчуття безпеки.

Шкільна медіація або служба порозуміння є інноваційним інструментом вирішення конфліктів та побудови безпечного освітнього середовища, ґрунтується на принципах ненасильницького спілкування, добровільності та конфіденційності, а головна відмінність – залучення учнів-медіаторів (ровесників) до процесу врегулювання суперечок.

Щодо юридичного підґрунтя шкільної медіації в Україні, то в нашій державі шкільна медіація має опосередковане, але міцне юридичне підґрунтя, яке випливає із загальних законів про освіту та нормативних актів, спрямованих на запобігання булінгу та насильству. Вона не регулюється окремим законом про «шкільну медіацію», але певною мірою вписується у рамки чинного законодавства.

Ключовими нормативно – правовими актами, на які спирається впровадження шкільної медіації, є:

1) Закон України «Про освіту»¹⁹ 2017 р., встановлює обов’язок педагогів дотримуватися педагогічної етики, захищати учнів від будь-яких форм насильства та запобігати булінгу, а медіація і є дієвим інструментом виконання цих обов’язків, особливо якщо ми говоримо про профілактику, і гарантує учням право на безпечні та нешкідливі умови навчання та зобов’язує їх поважати гідність, права, свободи та законні інтереси всіх учасників освітнього процесу.

2) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»²⁰ 2018 р. покладає на заклади освіти прямий обов’язок щодо запобігання та протидії булінгу (цькуванню), а медіація є визнаним превентивним та корекційним механізмом для вирішення конфліктів, які можуть перерости в булінг, та для відновлення відносин між сторонами. У цьому контексті вона слугує альтернативою виключно каральним заходам.

3) Накази Міністерства освіти і науки України (МОН), зокрема Наказ МОН №1646 від 28.12.2019 р. «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу»²¹ підтверджує, що навчальний заклад має право застосовувати відновне правосуддя (до якого належить медіація) як форму виховного впливу для врегулювання конфліктної ситуації, хоча сам термін безпосередньо не вживається, проте використовуються його принципи.

¹⁹ Закон України № 2145-VIII “Про освіту” від 05.09.2017 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

²⁰ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>

²¹ Наказ МОН №1646 від 28.12.2019 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу» URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>

Варто сказати про такий дієвий інструмент, як Служби порозуміння²² (СП). Створення Шкільних служб порозуміння (ШСП), що використовують медіацію ровесників, офіційно рекомендовано МОН як ефективна практика.

Впровадження Шкільних служб порозуміння в Україні відбувається як відновна програма, що має чітку поетапну структуру.

1) Ініціація та легітимізація, для чого важливим є рішення керівництва. Керівник закладу освіти видає Наказ про створення ШСП, затверджує її Положення, яке описує цілі, принципи та процедури роботи служби, та Склад (координатор, консультанти, учні-медіатори), при цьому зазвичай координатором ШСП стає практичний психолог або соціальний педагог школи.

2) Підготовка та навчання не зовсім відповідає Закону України “Про медіацію”, про що ми далі зазначимо, проте проводиться спеціалізоване навчання для учнів, які добровільно виявили бажання бути медіаторами. Програма включає теорію конфлікту, навички активного слухання, техніки медіації та етику роботи, при цьому дорослі консультанти (педагоги, психологи) проходять навчання, щоб забезпечити професійний нагляд та супервізію над роботою учнів-медіаторів.

3) Процедура медіації ровесників має свої особливості, як-от:

- Направлення, тобто коли конфліктна ситуація може бути направлена до ШСП учителем, адміністрацією, батьками або самими учнями (самозвернення)

- Обов’язковою умовою є добровільна згода обох сторін конфлікту на участь у медіації

- Учні-медіатори проводять сесію, допомагаючи сторонам зрозуміти причини конфлікту, визначити їхні інтереси та самостійно виробити взаємоприйнятне рішення (угоду)

- Уся інформація, отримана під час медіації, є конфіденційною, за винятком випадків, що стосуються загрози життю та безпеці.

Таким чином, шкільна медіація виступає як інституційно оформлений механізм відновного правосуддя, що слугує превентивним доповненням до дисциплінарних заходів, передбачених освітнім законодавством.

Проте слово медіація в шкільному контексті не відповідає Закону України «Про медіацію»²³ 2021р. і тому застосування терміну «медіація»

²² Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівнарівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – К.: ФОП Нічога С.О.. – 2018. – 174 с. URI: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/porozuminnyala-stradametodposibniksayt.pdf>

²³ Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

до діяльності шкільних психологів, соціальних педагогів чи учнів-ровесників не завжди відповідає вимогам законодавства, адже, згідно з цим Законом медіатором може бути лише особа, яка пройшла базову підготовку в обсязі не менше ніж 90 навчальних годин.

Оскільки шкільні фахівці зазвичай не мають цієї сертифікації, використання терміну «медіація» створює юридичний дисонанс, тому для уникнення цієї колізії та більш точного відображення суті їхньої діяльності, доцільніше замінити термін «медіатор» або «медіація» на альтернативні, які юридично та функціонально коректні.

Найбільш науково та юридично обґрунтованим є віднесення шкільної практики до Відновного правосуддя (Restorative Justice), яке включає широкий спектр процедур (групові зустрічі, примирення, діалог), спрямованих на відновлення стосунків та співробітництво, а не лише на пошук компромісу.

Саме тому замість «Служби шкільної медіації» доцільніше називати Шкільна служба порозуміння (ШСП), а її діяльність замість «проведення медіації» називати проведення відновного діалогу або примирювальної зустрічі. Використання цих термінів дозволяє школам законно реалізовувати програми врегулювання конфліктів, не вступаючи у суперечність із законом «Про медіацію» та зосереджуючись на психолого-педагогічному та юридичному аспекті відновлення стосунків, що є їхньою основною метою.

Шкільна медіація передбачає нейтрального посередника – так званого медіатора, який допомагає сторонам конфлікту, як-от учням, вчителям та батькам, знайти спільне рішення без приниження, без застосування насильства, дотримуючись прав дітей і показуючи гідний приклад врегулювання спірних ситуацій з повагою та можливістю знаходження найкращого рішення.

Відновний діалог спрямований на відновлення порушених стосунків, підтримку та гармонізацію взаємодії між учасниками конфлікту, дозволяючи постраждалим сторонам висловити власну позицію, і сприяючи порушникам усвідомити наслідки своїх дій.

Таким чином, відновний діалог виступає невід'ємною частиною комплексної стратегії забезпечення прав дітей в сучасних умовах, поєднуючи при цьому соціальний, правовий та освітній напрямки захисту дітей.

Важливим міжнародним кроком України стало приєднання у 2019 р. до Декларації про безпеку шкіл, а у 2021 р. затверджено План заходів щодо її реалізації, яким передбачено моніторинг нападів на заклади освіти, їх захист та відновлення, забезпечення безперервності навчального процесу, тобто призводить до цінностей Декларації, що освітнє середовище повинно бути простором безпеки, вільним від насильства, експлуатації та загроз життю.

В той же час чинне законодавство України містить достатньо мало правових гарантій для дітей, які ростуть в умовах збройної агресії, і прикладом захисту прав дітей слугує Закон України «Про соціальний захист дітей війни»²⁴. Проте робота в цьому напрямку триває і маємо надію приведе до найкращих для захисту прав дітей, результатів.

ВИСНОВКИ

Дослідження історичних аспектів залучення дітей до процесів, пов'язаних з військовими переговорами, укладенням миру та дипломатією, використанням дітей як завдатку чи гарантій привело до висновків, що таке ставлення до дитини є абсолютно неприпустимим і потребує створення дієвих механізмів захисту прав дитини.

Проте і в XXI столітті діти все ще є заручниками та жертвами під час збройної агресії, є незахищеними, їх права потурбуються і в контексті сучасних воєн ми бачимо схожу тенденцію, яка зустрічалася зі Стародавнього світу до наших днів: діти зазнають фізичного та психологічного насильства, вимушені покидати домівки та школи, опиняються під окупацією та зазнають тортур, вони отримують каліцтва та гинуть.

Історично склалося так, що діти стали важливим «ресурсом» та невольними учасниками воєн дорослих і одночасно вони залишаються вразливими, що підкреслює актуальність захисту прав дитини, дослідження історичного розвитку становлення цих прав, необхідність законодавчого, медичного, педагогічного та соціального забезпечення їхніх прав та безпеки.

Упродовж століть діти ставали заручниками політичних домовленостей, жертвами військових нападів та походів, втрачали право на життя, розвиток, медичну допомогу та навчання і приклади використання дітей у військово-дипломатичних практиках продемонстрували відсутність правових дієвих механізмів цього захисту, що і заклало основу для усвідомлення необхідності міжнародної правової охорони дитинства, яка в достатній мірі оформилася лише у XX столітті.

Поява фундаментальних міжнародних актів таких, як Конвенція ООН про права дитини та її Факультативного протоколу, Женевських конвенцій, резолюцій Ради Безпеки ООН стали важливим та переломним етапом у захисному механізмі прав дітей, адже створені універсальні стандарти гарантії прав дітей на життя, охорону здоров'я, освіту, захист від будь-яких форм насильства, в тому числі і під час збройної агресії.

²⁴ Закон України «Про соціальний захист дітей війни» від 18.11.2004 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2195-15#Text>

Особливого значення набуло створення спеціалізованих інституцій – дитячих судів, системи ювенальної юстиції, механізмів кримінальної відповідальності за порушення прав дитини, поява реабілітаційних програм та заборона на участь дітей у бойових діях.

Сучасні практики охоплюють відновний, а не каральний підхід, в тому числі йдеться про розвиток медіації, яка дозволяє вирішувати конфлікти без насильства, формує культуру асертивного спілкування. Шкільна медіація, або відновний діалог, став важливим доповненням до правових гарантій.

Досвід минулого та сучасні виклики доводять, що дитинство потребує захисту своїх прав і поєднання міжнародних та національних правових норм та дієвих практик створює основу для формування цілісної системи охорони прав дітей, сприяє зростанню їх у мирі, безпеці та гідності, над чим світова спільнота продовжує активно працювати.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні показано історичний розвиток становлення необхідності захисту прав дитини та інноваційні підходи до захисту прав дитини в умовах збройної агресії. Показано участь дітей у військово-дипломатичних практиках від Стародавнього світу, Античності та Середньовіччя як складової цивілізаційного розвитку. Зокрема, розкрито еволюцію уявлень про місце та роль дитини в суспільстві, що стало підґрунтям для подальшого формування її правового статусу.

Розглянуто роль медіації та відновного діалогу як ефективного механізму подолання соціальних та міжособистісних конфліктів. Показано, що поєднання правових, відновних та примирювальних інструментів створює комплексну систему підтримки дитини в умовах збройної агресії.

Підкреслено необхідність інтеграції медіаційних технологій у сферу захисту дитинства. Результати історичного дослідження використання дітей в умовах збройної агресії свідчать про важливість синергії між правом, підтримкою та захистом дітей, вихованням та практиками ненасильницького спілкування. Розкрито, що така синергія дозволяє забезпечити повноцінний захист прав дитини та сприяє її гармонійному розвитку в умовах воєнних викликів.

Література

1. Cowie, Paul James. “Guaranteeing the Pax Aegyptiaca? Re-Assessing the Role of Elite Offspring as Wards and Hostages within the New Kingdom Egyptian Empire in the Levant.” *Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*, 2008.

2. Toptaş, K. (2024). Foreign Royal Nobles in the Neo Assyrian Empire. *Journal of Universal History Studies*, 7(1), 59-86. <https://doi.org/10.38000/juhis.1384225>
3. Radner, K; (2012) After Eltekeh: Royal Hostages from Egypt at the Assyrian Court. In: Baker, HD and Kaniuth, K and Otto, A, (eds.) *Stories of long ago. Festschrift für Michael D. Roaf.* (471 – 479). Ugarit-Verlag: Münster, Germany. URI: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1360348>
4. Hostages in Republican Rome. URI: http://nrs.harvard.edu/urn-3:hul.ebook:CHS_Walker.Hostages_in_Republican_Rome.2005
5. Valerius Maximus Memorable Deeds and Sayings Translated from Latin by Andrew Smith (2021). URI: https://dn710006.ca.archive.org/0/items/valerius-maximus-english/Valerius_Maximus_English.pdf
6. Models from the Past in Roman Culture: A World of Exempla Matthew B. Roller, *Models from the Past in Roman Culture: A World of Exempla.* Cambridge: Cambridge University Press, 2018. xix, 321. ISBN 9781107162594.
7. Kosto, Adam J., '6 The King's Ransom', *Hostages in the Middle Ages* (Oxford, 2012; online edn, Oxford Academic, 20 Sept. 2012), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199651702.003.0006>
8. Kosto, Adam J., '1 Hostages in the Middle Ages: Problems and Perspectives', *Hostages in the Middle Ages* (Oxford, 2012; online edn, Oxford Academic, 20 Sept. 2012), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199651702.003.0001>
9. The St Brice's Day Massacre. Museum of Oxford. URI: https://museumofoxford.org/the-st-brices-day-massacre/?utm_source
10. Medieval hostages. The History Jar. URI: https://thehistoryjar.com/2022/09/21/medieval-hostages/?utm_source
11. Duffy, Seán. 'King John's Expedition to Ireland, AD 1210: the Evidence Reconsidered', *Irish Historical Studies*, 40 (1996), 1-24. URI: https://www.academia.edu/17903156/King_Johns_expedition_to_Ireland_AD_1210_the_evidence_reconsidered_Irish_Historical_Studies_40_1996_1_24
12. Encyclopedia Britannica. Children's Crusade | European History, Religious Pilgrimage, 1212 AD | Britannica URI: https://www.britannica.com/event/Childrens-Crusade?utm_source
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року ООН; Протокол, Міжнародний документ, Правила від 08.06.1977 р. URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
15. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

16. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. URI: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

17. Конституція України від 28.06.1996 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

18. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

19. Закон України № 2145-VIII “Про освіту” від 05.09.2017 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

20. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>

21. Наказ МОН №1646 від 28.12.2019 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу» URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>

22. Створення системи служб порозуміння для впровадження медіації за принципом «рівний-рівному/рівнарівній» та вирішення конфліктів мирним шляхом у закладах освіти. – К.: ФОП Нічога С.О.. – 2018. – 174 с. URI: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/porozuminnyala-stradametodposibniksayt.pdf>

23. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

24. Закон України «Про соціальний захист дітей війни» від 18.11.2004 р. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2195-15#Text>

Інформація про автора:
Веселовська Наталія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
ВНЗ «Національна академія управління»
вул. Ушинського, 15, м. Київ, 03151, Україна